ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ФАНДРЕЙЗИНГУ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТІВ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

APPLICATION OF FUNDRAISING TOOLS FOR THE IMPLEMENTATION OF OTG PROJECTS OF LOCAL SIGNIFICANCE

У статті досліджуються особливості застосування інструментів фандрейзингу для реалізації проєктів місцевого значення об'єднаних територіальних громад як одного з важливих структурних елементів у системі діяльності органів місцевого самоврядування в сучасних умовах. Проаналізовано питання теоретичного обґрунтування з метою реалізації проєктів місцевого значення об'єднаних територіальних громад. Проаналізовано сутність технології «фандрейзинг», застосування якої дозволяє розв'язати ряд соціальних проблем на державному й регіональному рівні. Розглядаються умови застосування технології фандрейзингу в діяльності об'єднаних територіальних громад і наводиться обґрунтування її необхідності. Обґрунтовується необхідність застосування технології фандрейзингу в діяльності об'єднаних територіальних громад для зміцнення їх політичної та економічної самостійності в розв'язанні питань життєдіяльності локальних територій. Представлено характерні особливості можливості імплементації інструментарію фандрейзингу з урахуванням специфіки функціонування органів місцевого самоврядування. Досліджено обставини, які зумовлюють зменшення обсягів фінансування соціально значущих проєктів, що вимагає пошуку фінансування та вибору фандрейзингу відповідно до потреб і можливостей об'єднаних територіальних громад, презентації розроблених проєктів на відповідному рівні, пошуку шляхів їх впровадження в дію. Обґрунтовано доцільність застосування відповідного інструменту фандрейзингу з урахуванням тривалості проєкту, результативності розробленого інструменту для отримання коштів, собівартості організаційного етапу фандрейзингової діяльності, обсягів наявних коштів. Розкрито ряд головних вигод від застосування інструментів фандрейзингу для реалізації проєктів місцевого значення об'єднаних територіальних громад задля забезпечення належного рівня життя населення. Запропоновано застосування інструментів фандрейзингу як сучасного механізму покращення процесу прийняття рішень стосовно реалізації проєктів місцевого значення об'єднаних територіальних громад, що дасть можливість накопичувати, обробляти, аналізувати та, як результат, отримувати очікуваний соціальний ефект.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, об'єднані територіальні громади, фандрейзинг, муніципальний фандрейзинг, краудфандинг, ендавмент.

The paper studies the peculiarities of the application of fundraising tools for the implementation of projects of local importance OTG as one of the important structural elements in the system of local government in modern conditions. The issues of theoretical substantiation for the purpose of realization of projects of local value of OTG are analyzed. The essence of the concept of "fundraising", which has become widespread in Ukraine recently, but is actively used in world practice and allows to solve a number of social problems both at the regional level and at the state level. The conditions of application of fundraising technology in the activity of OTG are considered and the substantiation of its necessity is given. The necessity of application of fundraising technology in OTG activity for strengthening of its political and economic independence in the decision of questions of vital activity of local territories is proved. Characteristic features of the possibility of implementation of fundraising tools are presented, taking into account the specifics of the functioning of local governments. The circumstances that lead to a decrease in funding for socially significant projects, which requires finding funding and choosing fundraising in accordance with the needs and capabilities of OTG, presentation of developed projects at the appropriate level, finding ways to implement them. The expediency of application of the corresponding fundraising tool is substantiated taking into account taking into account the duration of the project, the effectiveness of the developed tool for obtaining funds, the cost of the organizational stage of fundraising activities, the amount of available funds. A number of main benefits from the use of fundraising tools for the implementation of projects of local significance OTG to ensure a decent standard of living. It is proposed to use fundraising tools as a modern mechanism for improving the decision-making process for the implementation of projects of local significance OTG, which will provide an opportunity to accumulate, process, analyze, and as a result, get the expected social effect.

Key words: local governments, OTG, fundraising, municipal fundraising, crowdfunding, endowment.

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2020.20.6>

Данилова Л.В.

к. пед. наук,
старший викладач кафедри
державного управління та місцевого
самоврядування
ДВНЗ «Херсонський національний
технічний університет»

Постановка проблеми в загальному вигляді. Незважаючи на постійно зростаючий обсяг соціальних ініціатив, Україна суттєво відстає від інших країн за кількістю, обсягом фінансування та показниками ефективності стосовно результативності впровадження пріоритетних соціально-економічних заходів і програм. У такому контексті важливе значення

займає фандрейзинг, котрий являється ефективним механізмом залучення та застосування позабюджетних ресурсів, сконцентрований на пошук джерел асекурації соціальних програм, науково-дослідних проєктів, діяльності неприбуткових організацій. Вливання фандрейзингових коштів у проєкти місцевого значення об'єднаних територіальних громад (далі –

ОТГ) можна розглядати як соціальні інвестиції, котрі дозволяють розвивати людські ресурси, формувати новітні послуги, забезпечувати додаткові робочі місця, тим самим покращуючи кондиції життя населення.

Оскільки фандрейзингові ресурси можуть залишатися головним компонентом ресурсної бази ОТГ за умови належного підходу до їх застосування в проєкти місцевого значення з урахуванням майбутніх можливостей, головними джерелами таких ресурсів є фінансові ресурси приватних осіб, комерційних організацій, фондів, урядових організацій. Отже, множина питань, пов'язаних із застосуванням інструментів фандрейзингу для реалізації проєктів місцевого значення ОТГ, зумовлює доцільність ґрунтовних теоретичних досліджень і практичних заходів у напрямі обґрунтування його характерних ознак. Оскільки зазвичай перешкодою в реалізації некомерційних проєктів є відсутність фінансових ресурсів, потрібних для забезпечення виконання покладених на органи місцевої влади завдань та обов'язків щодо підтримки як економічного, так і соціально-культурного розвитку на місцях, де розв'язання цієї проблеми лежить у площині залучення додаткових фінансових ресурсів, тому актуальним є розгляд застосування інструментів фандрейзингу для реалізації проєктів місцевого значення ОТГ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику застосування інструментів фандрейзингу для реалізації проєктів місцевого значення ОТГ досліджує значна кількість науковців. Зокрема, наукові праці А.М. Соколової [6], А.О. Дегтяр [5], В.О. Огородник [7], І.Й. Круп'як [12], К.О. Ковязіної [10], Л.Б. Круп'як [12], Н.В. Патерук [14], О.Я. Бабій [13], О.В. Чернявської [6], Р.Г. Соболю [5], Т.М. Боголіб [11], Ю.В. Аксютіна [3], І. Sydor [8], Т. Skoblyak [8] присвячені аналізу деяких аспектів та особливостей застосування інструментів фандрейзингу в сучасних умовах у рамках глобалізаційних процесів, які вплинули на генезис і становлення проєктів місцевого значення ОТГ.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній і зарубіжній літературі достатня кількість праць із досліджуваної проблематики – реалізації проєктів місцевого значення ОТГ, – проте досліджень саме щодо аналізу напрямів застосування інструментів фандрейзингу для реалізації проєктів місцевого значення ОТГ мало. Загальне розв'язання цієї проблеми й надалі залишається актуальним.

Мета статті. Метою статті є дослідження застосування інструментів фандрейзингу для реалізації проєктів місцевого значення ОТГ

задля досягнення цілей діяльності за потрібними напрямками. Для досягнення мети сформовано такі завдання:

1) визначити сутність та описати особливості фандрейзингу для реалізації проєктів;

2) описати особливості застосування інструментів фандрейзингу для реалізації проєктів місцевого значення ОТГ;

3) проаналізувати основні інструменти фандрейзингу для реалізації проєктів місцевого значення ОТГ.

Під час проведення дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Участь громадян у процесах місцевого самоврядування є обов'язковою умовою для цивілізованого демократичного розвитку будь-якої держави. Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1] і «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [2] визначає широкий спектр форм участі населення в здійсненні місцевого самоврядування (далі – МСУ), де серед них особливе місце займає добровільне об'єднання територіальних громад (далі – ОТГ). Відповідно до Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [2] ОТГ є самоорганізацією громадян за місцем їх проживання на частині території поселення для самостійного й під свою відповідальність здійснення власних ініціатив із питань місцевого значення. Самостійно організовуючись в ОТГ і взаємодіючи зі структурами й організаціями різних форм власності, населення здатне позиціювати себе як джерело й носій влади на локальній внутрішній території [3, с. 250–251].

Головна роль ОТГ, яка полягає в забезпеченні інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, на сучасному етапі є ключовою. Реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади на засадах децентралізації, концептуальні принципи якої були схвалені 2014 року, а практична імплементація відбулася з 2015 року, виявилась серед найрезультативніших і найпомітніших із проголошених стратегічних реформ Урядом країни. Оскільки реформу децентралізації спрямовано на формування сучасної системи місцевого самоврядування в Україні на основі європейських цінностей розвитку місцевої демократії, потрібно наділити територіальні громади повноваженнями й ресурсами, що забезпечать місцевий економічний розвиток і надання населенню високоякісних і доступних публічних послуг [4].

Як зазначають провідні науковці, невеликий обсяг доходів не дає реальних можливостей регіональній владі бути фінансово невідкладною та діяти в регіонах, впливаючи на соціально-економічні процеси. Доступ на ринки запозичень стримується через високі ставки, сплата яких перевищує навантаження на місцеві бюджети. Надходження від комунальних підприємств не завжди покривають витрати на їх утримання, а механізм використання бюджетних коштів не забезпечує задоволення суспільних потреб [5].

На сучасному етапі серед усіх відомих інструментів залучення фінансових ресурсів фандрейзинг уже зарекомендував себе як ефективний інструмент у структурі потенційних джерел фінансування. У такому випадку під некомерційним проектом слід розуміти сукупність запланованих заходів, поєднаних спільними цілями, які спрямовані на досягнення соціального ефекту, а не на отримання прибутку.

Фандрейзинг як найновіший механізм залучення фінансових ресурсів активізує свою діяльність в Україні, тому водночас відбувається радикальне переосмислення категорії фандрейзингу, яке трактується не як залучення фінансових ресурсів для покриття його існування, а як запрошення інвесторів, спонсорів, меценатів до участі в соціально важливих місцевих проектах.

Трактування поняття фандрейзингу багатогранне й в науковій літературі розглядається з різних боків. На наш погляд, категорія фандрейзингу з боку професійної діяльності за мобілізацією фінансових та інших ресурсів із різних джерел буде найдеталізованіше виявлена в досліджуваній категорії для реалізації соціально значущих і неприбуткових науково-дослідних проектів, які потребують спеціальних знань і навичок збору коштів, що може вплинути на прийняття позитивного донорського рішення [6, с. 11].

Особливістю концепції «фандрейзинг» є процес залучення не тільки грошових ресурсів, але й людських, матеріальних, інформаційних та інших ресурсів, необхідних для імплементації соціально важливого проекту, заходу чи програми. Фандрейзинг як альтернативний механізм залучення коштів може бути використаний не тільки неприбутковими організаціями, а й державними органами у формі державного фандрейзингу. Найбільш доцільним та ефективним, на наш погляд, є його застосування на рівні об'єднаних територіальних громад для реалізації проектів місцевого значення [7].

Децентралізація публічної влади, створивши нові можливості для розвитку місцевого самоврядування, також поставила перед

інтегрованими територіальними громадами нові виклики стосовно питань просторового планування, формування нових точок економічного зростання, забезпечення соціальних стандартів жителів, розвитку інфраструктури, асекурації адміністративних послуг та інших питань. Нові виклики вимагають залучення значного обсягу фінансових ресурсів, оскільки на рівні місцевого самоврядування виявляється не досить власних податків і зборів задля розв'язання проблем, які постійно виникають.

Тому в контексті децентралізації органам місцевого самоврядування потрібно активно працювати над пошуком альтернативних шляхів залучення позабюджетних коштів для розв'язання утворюваних і поточних проблем. Фандрейзинг є актуальним на рівні ОТГ, оскільки безпосередньо зосереджений на пошук альтернативних джерел, що забезпечують надання для імплементації некомерційних програм і проектів, які допомагають розв'язати важливі соціально-економічні проблеми.

У країні муніципальний фандрейзинг є не поширеною категорією в порівнянні з розвиненими країнами світу, що пов'язано з наявністю проблем, які заважають розвитку фандрейзингу: в більшості ОТГ відсутня стратегія збору коштів; відсутність інформаційних баз даних стосовно джерел фінансування; недостатня кількість фахівців, котрі здатні забезпечити якісне дослідження ринку, його моніторинг, обрання фінансового спонсора, подання заявки тощо. Фандрейзинг дедалі частіше сприймається як благодійність та як категорія стосовно реалізації соціальних проектів, хоча таке поняття трактується набагато ширше. Він передбачає залучення ресурсів для комерційних проектів, пошук фінансового спонсора, в також спонсорство за бартерною основою. Однією з визначальних поточних проблем місцевого розвитку є тенденція до забезпечення соціального розвитку й реалізації проектів місцевого значення тільки користуючись бюджетними коштами [8, с. 236].

Тому фінансування сфери соціальних послуг і проектів залишається в незадовільному стані, оскільки на такому етапі головним джерелом фінансування стосовно надання соціальних послуг є місцевий бюджет. Так, 85,5% наданої територіальними центрами соціального обслуговування грошової та натуральної допомоги були профінансовані коштом місцевих бюджетів і тільки 15,4% – із позабюджетних коштів [9].

Місцева влада майже не застосовує різні механізми фінансування розв'язання соціальних проблем громади, окрім бюджетних коштів різних рівнів. Поза увагою посадовців залиша-

ється використання різного роду інструментів фандрейзингу для залучення позабюджетних коштів, наприклад, тих, якими володіють негромадські організації. Застосовуючи такі інструменти, місцева влада може значно розширити можливості для імплементації необхідних програм і проєктів у соціальній сфері, тому в ідеалі фандрейзинг повинен використовуватися системно.

Важливо відзначити, що в деяких областях України проводились одноденні семінари-тренінги з фандрейзингу для представників різних громад, однак таких заходів замало для належного поширення успішного досвіду залучення додаткових позабюджетних коштів. Проте місцева влада не обов'язково повинна це здійснювати самостійно, найкращим рішенням є залучення зовнішніх фахівців із консалтингових фірм.

Ще одним важливим чинником, який гальмує розвиток системи надання соціальних послуг в ОТГ, є низький рівень співпраці між місцевою владою сусідніх громад, недостатнє усвідомлення перспективи від спільного розв'язання проблеми, що постає перед двома або більше громадами, й ефективності такого способу співробітництва. Прийнятий у 2014 році Закон України «Про співробітництво територіальних громад» забезпечив правові рамки для взаємодії громад із метою організаційного й інституційного забезпечення територіального розвитку. Тому кооперація громад має також проявлятися у сфері фандрейзингу, участі в програмах міжнародних організацій, оскільки це є ефективним способом для залучення додаткових фінансів на розв'язання спільних для громад проблем у межах спільних місцевих проєктів [10, с. 104].

Розвиток фандрейзингу на рівні ОТГ в Україні вирізняється низкою чинників, що стимулюють та обмежують його імплементацію. До основних чинників, які впливають на успішність фандрейзингової компанії, належать такі: позитивний імідж ОТГ, сформований у процесі спілкування з представниками організації-донора; досвід наукової співпраці з біз-

нес-структурами; досвід кооперації з іншими благодійними організаціями; наявність серед членів організації-реципієнта відомих політичних або культурних діячів; якісно розроблений проєкт; наявність особистих якостей фахівця по фандрейзингу, а саме уміння розповідати й переконувати [11].

Водночас обмежувальними чинниками розвитку фандрейзингу є: застосування «примусової благодійної допомоги» в державних закладах освіти, медицини тощо; відсутність єдиного інформаційного центру, котрий надавав би інформацію про благодійні організації та їх представників, перевіряв законність і доцільність їх існування, а також забезпечував би юридичну допомогу тощо; «нецільове» застосування благодійних коштів і відсутність міри покарання учасників проєкту; фінансові установи не доводять до відома осіб, котрі відкривають благодійні рахунки, на які спрямовуватимуться кошти, що вони можуть вважатися нецільовими й підлягати оподаткуванню; відсутність податкових стимулів; значна чисельність шахраїв і шахрайських схем; низький рівень юридичної та економічної культури населення тощо. Як наслідок, такі фактори формують стійку недовіру й загальне нерозуміння сенсу доброчинності й імплементацію фандрейзингу в українському суспільстві. До основних інструментів фандрейзингу відносять такі (див. рис. 1).

Як зазначалось вище, державними коштами фінансуються переважно всі проєкти децентралізації та місцевого самоврядування, а залучення фандрейзингових ресурсів сприяє розв'язанню соціально значущих проблем, збільшенню добробуту населення, якості його життя, покращенню здоров'я, зростанню свідомості громадян країни [12].

Донорську допомогу ОТГ можуть отримати від міжнародних фондів за умови успішного подання проєктної заявки, де значна чисельність донорських структур можуть надавати кошти без оголошення конкурсу із чітко визначеним дедлайном. Тому важливими є конкурси посольств розвинених країн світу, конкурси

Рис. 1. Основні інструменти фандрейзингу

Примітка: сформовано на основі джерела [12]

інституцій ЄС та ООН, міжнародних і регіональних банків, а також конкурси урядових структур іноземних країн [13].

В Україні функціонують також чисельні неурядові фонди, що можуть підтримати проєкт місцевого значення ОТГ у пріоритетній для них галузі стосовно програми підтримки демократії, молоді, науки, культури тощо. Дохідна частина соціального підприємства спрямовується на розвиток бізнесу, громадських справ і розв'язання гострих суспільних проблем. Зазвичай соціальний бізнес дозволяє ОТГ самостійно розробляти продукт для цільової аудиторії та продавати його, де в результаті продажу ОТГ отримують прибуток і застосовують його з метою розв'язання певної соціальної проблеми. Важливими для ОТГ є послуги біржі для поширення соціальної реклами, які надаються безоплатно. Біржа виступає посередником між тими, кому потрібна якісна соціальна реклама, й тими, хто може її створити. Разом із тим набули широкого розповсюдження та популярності престури, що пояснюють цілі й особливості функціонування ОТГ, які створюють суспільний вплив і цілісну глибину діяльності, а також допомагають привернути партнерів й спонсорів, ЗМІ й інші цільові аудиторії [14].

Механізм фандрейзингу містить також сучасні засоби поширення інформації із застосуванням цифрової передачі даних, використанням візуальних подразників сприйняття інформації для залучення численної аудиторії до розв'язання соціальних проблем. Реалізація фандрейзингових проєктів передбачає велику промо-компанію, котра базується на застосуванні всіх видів засобів масової інформації, громадських організацій, PR-компаній для розповсюдження інформації про проєкт та актуальність його імплементації, акцентуючи на важливості внеску й статусу кожного з його учасників.

Інтеграцію людей, які добровільно об'єднують свої грошові чи інші ресурси задля підтримки окремих людей, територіальних громад чи організацій, називають краудфандингом, котрий передбачає можливість людей матеріально підтримати важливі ініціативи або стартап-проєкти. Краудфандинг-платформи дозволяють публікації в мережі й реалізацію найрізноманітніших проєктів. Визначальною умовою є встановлення мінімальної суми для реалізації проєкту. За допомогою такого ресурсу надається визначена кількість днів для збору вказаної суми, а якщо на кінець терміну не було зібрано відповідну кількість коштів, вони повертаються інвесторам [12].

Ендавмент являє собою фінансовий інструмент, який передбачає, що ОТГ, отримавши кошти від надавача ендавменту, інвестує їх, а

отриманий дохід спрямовується на передбачені надавачем цілі, пов'язані з розвитком соціальної інфраструктури на благодійній основі. Ендавмент дозволяє інвестувати кошти задля одержання доходу, однак він зобов'язаний скеровувати весь отриманий дохід на користь тих ОТГ, для підтримки яких він був створений. Відмінністю ендавменту від звичайної благодійної організації є виключно цільовий характер діяльності. Отже, ендавмент асекує фінансову стабільність благодійної діяльності за допомогою одержання гарантованого пасивного доходу, створення довготривалого джерела фінансування певної некомерційної діяльності [14].

Отже, інструменти фандрейзингу не є універсальними для реалізації проєктів місцевого значення ОТГ. Доцільність застосування кожного інструменту залежить від конкретної ситуації та умов. У процесі вибору того чи іншого інструменту фандрейзингу необхідно врахувати: тривалість проєкту; час надходження коштів до ОТГ; ефективність інструменту для збору необхідної суми коштів; вартість організаційного етапу фандрейзингової діяльності; вплив інструменту на імідж і репутацію ОТГ у місцевій спільноті; оцінку наявних джерел фінансування [12].

Отже, муніципальний фандрейзинг відіграє важливу роль в успішному переконанні інших людей стосовно проєктів місцевого значення, які заплановані чи здійснені в громаді, заслуговують на додаткову підтримку й увагу з боку донорів і спонсорів. Успіх фандрейзингу значною мірою залежить від того, наскільки муніципальний фандрейзер має професійні навички із залучення зовнішніх ресурсів.

Висновки. Ураховуючи результати дослідження, можемо підсумувати, що спроможною ОТГ являється така громада, в якій місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні й кадрові ресурси є достатніми для розв'язання її органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади. Упровадження інструментів фандрейзингу для реалізації проєктів місцевого значення ОТГ сприяє підвищенню ефективності забезпечення сталого розвитку громад. Сучасне впровадження реформи надання соціальних послуг також тісно пов'язане з децентралізацією влади, що створює нові можливості для місцевої влади в покращенні системи надання соціальних послуг у громаді. Однак існують труднощі у фінансуванні розвитку системи надання соціальних послуг, а також неспроможність місцевої влади залучати додаткові позабюджетні кошти, зокрема шляхом фан-

дрейзингу. Водночас використання нових механізмів фінансування та активізація співробітництва матиме позитивні економічно-соціальні ефекти для організаційного й інституційного забезпечення розвитку системи надання соціальних послуг, підвищення їхньої якості, адресності й доступності в громадах, що в сукупності сприяє вдосконаленню системи управління на місцевому й державному рівнях.

Перспективним напрямом подальших досліджень із проблематики є досконале опанування інструментами реалізації фандрейзингу й усвідомлення відмінностей між інструментами для різних категорій донорів, що представляє як наукову, так і прикладну цінність, і розробка оптимальної методики, що дозволить завдяки співпраці й взаємній вигоді від реалізації проєктів місцевого значення ОТГ реалізовувати соціальну політику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.12.2020).
2. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05 лютого 2015 р. № 157-VIII (зі змінами від 05 грудня 2019 р. № 348-IX) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 13. Ст. 69. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 06.12.2020).
3. Аксютіна Ю.В. Технологія фандрайзинга в діяльності територіального громадського самоуправління по реалізації соціально значимих проєктів (опыт города Перми). *Соврем. город: власть, упр., экономика*. 2017. Т. 1. С. 250–259.
4. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.12.2020).
5. Дегтяр А.О., Соболев Р.Г. Фінансове забезпечення розвитку ОТГ. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2019. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_40 (дата звернення: 03.12.2020).
6. Чернявська О.В., Соколова А.М. Фандрайзинг : навчальний посібник. 2-ге вид., з доопрац. та допов. Київ : Алерта, 2015. 272 с.
7. Огородник В.О. Фандрайзинг — інструмент активізації соціально-відповідальної взаємодії суб'єктів суспільних відносин. *Економіка і організація управління*. 2014. Вип. 1–2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2014_1-2_30 (дата звернення: 03.12.2020).
8. Sydor I., Skoblyak T. Fundraising in Ukraine: essence and prospects of development. *Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації*: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Хмельницький, 20 вересня 2019 року / за заг. ред. д. е. н., проф. В.П. Синчака. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 235–237.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.12.2020).
10. Ковязіна К.О. Актуальний стан системи надання соціальних послуг: що дають реформи? *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 3–4. С. 100–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2018_3-4_13 (дата звернення: 03.12.2020).
11. Боголіб Т.М. Освітній та науковий фандрайзинг в Україні. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер.: Економічна*. 2014. № 5. С. 11–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdntu_ekon_2014_5_4 (дата звернення: 03.12.2020).
12. Круп'як І.І., Круп'як Л.Б. Особливості розвитку фандрайзингу в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7323> (дата звернення: 03.12.2020).
13. Бабій О.Я. Фандрайзинг для новачків: з чого почати отримувати гранти для своєї громади. *Фактор*. 2017. № 5. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2017/may/issue-5/article-27472.html> (дата звернення: 03.12.2020).
14. Патерук Н.В. Фандрайзинг: як і де залучати ресурси громадським організаціям. 2018. URL: <https://www.prostir.ua/?kb=fandrajzynh-yak-i-de-zaluchaty-resursyhmoadskym-orhanizatsiyam> (дата звернення: 03.12.2020).